

Гапоненка Ірына

DOI 10.15290/sw.2020.20.16

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Філалагічны факультэт

Кафедра беларускага мовазнаўства

tel.: +375 0296971703

e-mail: haponienka@bsu.by

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4082-447X>

Польскамоўныя элементы ў беларускай анамастыцы (XIX – пачатак XXI стст.)

Ключавыя словы: тапонімы, антрапонімы, польскамоўныя элементы, афіцыйны/неафіцыйны анамастыкон

1. Судацыненні беларускай і польскай моў маюць даўнюю і трывалую традыцыю. Беларуская мова ад самага пачатку свайго фарміравання знаходзілася ў самых цесных непасрэдных кантактах з польскай мовай, што было абумоўлена мноствам гістарычных і грамадска-палітычных абставін. Натуральныя лінгва-культурныя сувязі двух суседніх народаў на працягу стагоддзяў падмацоўваліся ўздзеяннем разнастайных гістарычных і палітычных калізій і найперш фактам дастаткова працяглага знаходжання беларускіх і польскіх земляў у складзе аднаго дзяржаўнага ўтварэння – Рэчы Паспалітай. “Першыя лексічныя паланізмы пачалі паяўляцца ў старабеларускіх пісьмовых помніках ужо ў канцы XIV ст., калі пасля заключэння Крэўскай уніі 1385 г. пачынаюць узмацняцца дзяржаўныя і культурныя сувязі паміж Польшчай і Вялікім княствам Літоўскім. ... Прыток польскай лексікі ў старабеларускую мову зрабіўся асабліва інтэнсіўным пасля Люблінскай уніі 1569 г., у выніку якой Вялікае княства Літоўскае разам з беларускімі землямі аказалася ў складзе Рэчы Паспалітай. У XVII ст. паланізмы пашыраюцца на ўсе жанрава-стылявыя разнавіднасці старабеларускай мовы” [Лексікалогія 1994, 66–67]. На працягу

чатырох стагоддзяў старабеларуская мова развівалася ва ўмовах беларуска-польскага двухмоўя, што пакінула значныя сляды ў яе слоўніку [гл. Булыка 1995, 49]. Паланізмы, паводле сведчання А.М. Булыкі, “складаюць самы ёмкі па велічыні і па ахопу рэчаіснасці разрад запазычаных слоў у старабеларускай пісьменнасці” [Булыка 1972, 5]. Важным фактарам, які абумовіў маштабны польскі ўплыў на беларускую мову, з’явілася рашэнне польскага сейма 1697 г. аб забароне беларускай мовы ў яе пісьмовым варыянце і замены яе ў афіцыйным ужыванні польскай мовай. Пасля гэтага польская мова на доўгі час становіцца вядучай крыніцай запазычання і асноўным правадніком сродкаў іншых моў у беларускую мову.

Пасля далучэння Беларусі да Расіі абвешчэнне рускай мовы дзяржаўнай на пачатку не вельмі прыкметна адбілася на становішчы польскай мовы на беларускіх тэрыторыях [гл., напрыклад, Міхневіч, Гіруцкі 1990, 60]. Польская і мясцовая апалячаная шляхта па-ранейшаму працягвала гаварыць і пісаць па-польску. Да 30-х гадоў XIX ст. польская мова была мовай школьнага навучання. Яе пазіцыі ўзмацняліся і распаўсюджанасцю на тэрыторыі Беларусі каталіцкага веравызнання. Увогуле, польская мова мела своеасаблівы статус мовы культуры і адукаванасці і доўгі час пераважала ў літаратурным ужытку. На пачатку XX ст. польская мова на беларускіх землях усё яшчэ заставалася ўплывовай па традыцыі як спадчына даўніх лінгвакультурных беларуска-польскіх сувязей. Даследчыкі сцвярджаюць, што польская мова у гэты час нават рабіла крокі да вяртання мінулай ролі, у прыватнасці ў грамадскіх установах. “Напрыклад, гарадское самакіраванне ў Мінску ў гэты час амаль поўнасцю аказалася ў руках палякаў, ... у гарадской управе пачала выкарыстоўвацца польская мова, польскія шыльды з’явіліся ў тэатры, на конках, у магазінах, а магазіны з аднымі толькі рускімі шыльдамі байкатаваліся палякамі” [Жураўскі 1982, 45]. Але тым не менш у выніку актыўнай антыпольскай палітыкі расійскага ўраду інтэнсіўнасць беларуска-польскіх кантактаў пачынае зніжацца.

У цэлым, польская мова на пачатку таго перыяду ў гісторыі беларускай мовы, які прынята называць новым, яшчэ заставалася традыцыйна прыярытэтнай, але на фоне татальнай русіфікацыі паступова траціла свае пазіцыі.

2. У дачыненні да анамастычнай лексікі адзначаная сітуацыя **XIX – пачатку XX ст.** атрымала некалькі іншае развіццё.

2.1. Гаворачы пра польска-беларускія ўзаемаадносіны ў галіне анамастыкі ў гэты час неабходна мець на ўвазе, што ў беларускай мове XIX – пачатку XX ст. складалася спецыфічная сітуацыя ана-

мастычнай дваістасці. З аднаго боку, пры дакументальных запісах беларускіх уласных імёнаў дзяржаўнай рускай мовай фарміраваўся **афіцыйны** анамастыкон. З другога боку, на старонках беларускамоўных выданняў з апорай на вусна-моўныя традыцыі паступова складваўся **неафіцыйны** беларускі нацыянальна адметны анамастыкон. Наяўнасць паралельных і па многіх параметрах супрацьпастаўленых онімных сістэм з'яўляецца адлюстраваннем грамадскіх і культурна-гістарычных абставін на тэрыторыі тагачаснай Беларусі.

У тапанімічнай і антрапанімічнай сферы ў апісаных умовах польскі ўплыў праявіўся неаднолькава.

2.2. Тапонімы. Як сведчаць даследчыкі старажытнай беларускай тапаніміі [гл. Капылоў 2001, 14–15], у XV – першай палове XVI ст. беларускія ўласныя геаграфічныя назвы ва ўсіх пісьмовых крыніцах афармляліся на старабеларускай мове. Пачынаючы ж з другой паловы XVI ст., разам з узмацненнем польскіх пазіцый на беларускіх землях, а пазней – аб'яднаннем Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у адно дзяржаўнае ўтварэнне, старабеларуская тапанімічная сістэма паступова насычаецца польскімі моўнымі рысамі. Асабліва актыўным гэты працэс становіцца ў канцы XVII ст. З XVIII ст. большасць юрыдычных дакументаў у Рэчы Паспалітай, куды ўваходзілі і беларускія тэрыторыі, вялася на польскай мове. Адпаведна беларускія тапонімы запісваліся па-польску, атрымліваючы польскую агаласоўку, напрыклад: *Slomianka, Dłubi Las, Rzeki, Morze, Złota Góra, Wólka, Nowa Wieś, Zajaczkі, Borek, Żubry, Grygorowce, Grzybowce* і г. д. Такім чынам, пад польскім уздзеяннем натуральны працэс фарміравання беларускага тапанімікона, які ў старабеларускі перыяд складваўся на народнай аснове ў духу дэмакратызму, аказаўся перапынены.

Пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі ў XVIII ст. пачынаецца адаптацыя беларускіх тапонімаў ў сістэме рускай мовы. Да канца XIX – пачатку XX ст. беларускія тапонімы ў **афіцыйных** крыніцах пераформіліся па рускіх пісьмовых канонах. Аднак нягледзячы на змену моўнага прыярытэту, польскія рысы тым не менш не зніклі з афіцыйных запісаў беларускай тапаніміі (пералік рускіх дакументальных выданняў, матэрыялы якіх аналізаваліся ў артыкуле, гл. у спісе выкарыстаных крыніц). Гэта было звязана з тым, што беларускія назвы прыжыўляліся на рускую глебу даволі своеасаблівым чынам – у асноўным яны механічна транслітараваліся з польскіх карт і дакументаў згодна з разуменнем суадносін польскай лацінкі і рускай кірыліцы, якое мелі рускія картографы і ваенныя географы (менавіта яны найчасцей праводзілі абследаванне далучаных да імперыі

земляў, робячы ў тым ліку і тапанімічныя апісанні). Перадача назваў *Mieđzylesie* як *Мендзыльсье*, *Zabierz* як *Жаберь*, *Różana* як *Рожана*, *Piła* як *Илія* і пад. спрыяла захаванню паланізаванага выгляду беларускіх тапонімаў. Сітуацыя не змянілася нават пасля паўстання Кастуся Каліноўскага, калі “ўлады Расейскай імперыі пачалі выкарыстоўваць тапанімію як складнік гібрыднай вайны – дзеля зьмены ідэнтычнасці жыхароў заваяваных земляў. У 1866 годзе яны ўзяліся мяняць назвы вуліц беларускіх гарадоў ды склалі сьпіс паселішчаў, назвы якіх “*подверглись извращению во время польского господства в здешнем крае*” і якім неабходна было надаць “*местные русские названия*” [Вячорка, Карней 2019].

У рускіх афіцыйных запісах канца XIX – пачатку XX ст. рэгулярна фіксуюцца польскія непоўнагалосныя формы (*Дрогичинъ*, *Грудекъ* (*Гродекъ*), *Владавка*, *Блоты*) і формы з адлюстраваннем спецыфічных польскіх гукаў, гукаспалучэнняў і вымаўленчых асаблівасцей (*Хорунжишки*, *Свѣнскополье*, *Тересполье*, *Буйвидзы*, *Вильно*, *Минск*, *Жолудекъ* і пад.). Сустрэкаюцца і выпадкі адлюстравання польскіх лексічных (*Мпшканцы*, *Старовесская волость*) і граматычных рыс (*Великая Чорна*). Нярэдка адзначаюцца і проста памылковыя напісанні беларускіх тапонімаў, што былі вынікам няправільнай транслітарацыі, якая, як ужо ўказвалася вышэй, ажыццяўлялася часцей за ўсё без уліку спецыфікі польскага вымаўлення і арфаграфіі, а таксама асаблівасцей польскай лацінкі: *Ліозно* (пол. *Liozno*, бел. *Лёзна*), *Кржевино* (пол. *Krzewino*, бел. *Крэвіна*), аналагічна *Плюсы*, *Проваліоны*, *Піомонтъ-Озерцы*, *Піоромонтъ*, *Добржинець*, *Пржеломъ*, *Мядзіол*, *Ивіе*, *Быстржица*. Зразумела, што этымалогія найменняў таксама не прымалася пад увагу. Так, традыцыйная беларуская назва паселішча *Мёры*, згодна з навуковымі меркаваннямі, паходзіць ад назвы аднайменнага возера, якая ў сваю чаргу ўзводзіцца да балцкіх каранёў **ter-*, **tor-* са значэннем ‘стаячая вада’ [гл. Vanagas, 204, 211]. У рускіх жа дакументальных матэрыялах яна стабільна афармлялася ў выглядзе *Миоры* (як вынік памылковай транслітарацыі ад польскага варыянта *Miory*)¹.

¹ Такое скажонае афармленне, дарэчы, увогуле ў далейшым прывяло да немагчымасці аб’ектыўнага этымалагічнага аналізу наймення. Так, В.А. Жучкевіч у кнізе “*Краткий топонимический словарь Белоруссии*” мяркуе, што назва *Миоры* (бел. *Міёры*) – патранімічная, паходзіць ад імя *Майер* ці *Мейер*, якое пры асіміляцыі на славянскай глебе трансфармавалася ў *Маёр* або *Міёр*, перасэнсавалася і зблізілася з абзначэннем вайсковага звання *маёр*. Але, верагодна, аўтар сам адчуваў ненатуральнасць такой версіі. Сумненні ў яе слушнасці заўважыў у каментарыі “*название редкое для белорусской топонимии*” [Жучкевич 1974, 234].

Цікава, што ў некаторых выпадках сэнс назвы быў відавочна зразумелым для рускіх дакументалістаў, тым не менш яна ўсё роўна палітарна перапісвалася з польскага ўзора. Напрыклад, у *Матэрыялах для географіі і статыстыкі Расіі* па Віленскай губерні пры тапонімах, аформленых у выразнай польскай агаласоўцы, падаюцца такія тлумачэнні іх этымалогіі: *Ржечки (при двухъ небольшихъ ручьяхъ); Кржи-вичи (напоминаетъ названіе одного славянскаго покольня).*

Польскія рысы ў беларускім афіцыйным тапаніміконе канца XIX – пачатку XX ст. назіраюцца і на структурным узроўні, напрыклад, у назвах тыпу *Попорцъ, Ньмонайцъ, Рукойне, Геранойне*. У тагачасных рускіх дакументальных запісах па Віленскай і Гродзенскай губернях рэгулярную фіксацыю атрымалі тапанімічныя варыянты з характэрным польскім тапафармантам *-цызна* замест беларускага *-щина*: *Марковцызна, Нарбутовцызна, Фальковцызна, Наборовцызна, Еголовцызна, Яковцызна, Анчеровцызна, Рачковцызна, Залешцызна, Шарковцызна* і г. д. Характэрна, што ў запісах назваў населеных пунктаў па Магілёўскай губерні, наадварот, паслядоўна ўжываецца фармант *-шчына*: *Рудковщина, Кулаковщина, Проваленщина, Волковщина, Будловщина*. Відаць, на блізкіх да Расіі бедных па ўрадлівасці землях гэтага рэгіёну польскія ўладанні засноўваліся рэдка і, адпаведна, польскі ўплыў на тапанімію быў не такім выразным, як на заходніх беларускіх тэрыторыях.

У цэлым да пачатку XX ст. афіцыйная форма беларускіх тапонімаў заставалася ў значнай ступені паланізаванай, нягледзячы на тое, што тагачасны расійскі ўрад праводзіў жорсткую палітыку, накіраваную на пазбаўленне ад “пальшчызны” ва ўсіх сферах грамадска-культурнага жыцця на Беларусі.

Асаблівасці беларускай *неафіцыйнай* тапаніміі і, у прыватнасці, ступень яе паланізаванасці можна прасачыць на матэрыялах аўтарытэтнага беларускамоўнага выдання – газеты *Наша Ніва* (1906–1915), якая была своеасаблівым летапісам тагачаснага беларускага адраджэння².

² У беларускай лексікаграфіі ажыццёўлена спроба слоўнікавай апрацоўкі беларускай анамастычнай лексікі, зафіксаванай у гэтым выданні. Яна ўпершыню сабраная ў поўным аб’ёме і змешчаная ў заключным 5-м томе *Слоўніка мовы «Нашай Нівы»* (які яшчэ рыхтуецца да выхаду ў свет) у складзе *Анамастыкона «Нашай Нівы»*, факталагічнай базай для якога паслужылі арыгінальныя тэксты газеты за 1906–1915 і 1920 гады. *Анамастыкон «Нашай Нівы»* – гэта поўны збор нашаніўскай анамастычнай лексікі. Ён складаецца з двух тэматычных падраздзелаў: 1. *Уласныя назвы геаграфічных аб’ектаў* (населеных пунктаў, унутрыгарадскіх аб’ектаў, рэк, ручаёў, крыніц, штучных вадаёмаў і г. д.); 2. *Уласныя асабовыя найменні* (улас-

Беларускія геаграфічныя назвы на старонках гэтага выдання дэманструюць элементы польскага ўплыву на розных узроўнях. Напрыклад, адзначаюцца такія фанетычныя рысы польскага паходжання:

- наяўнасць няпоўнагалосных спалучэнняў: *Блонь, Градочна, Крулеўшчызна*;
- наяўнасць пачатковага *e* (*я*) замест усходнеславянскага і беларускага *o*: *Езерніца* (хаця *Озершчына, Озерце, Озёркі, Оленіно*), *Ясёнка*;
- адсутнасць фанетычнага падаўжэння: *Забожэ, Закалюжэ*;
- перадача польскіх акцэнталагічных асаблівасцей: *Борэж*;
- адлюстраванне асобных спецыфічных польскіх гукаў, а таксама вакальных і кансанантных гукаспалучэнняў: *Стшэмешыцы, Вержбалова, Віржы, Наржым, Бялобжэгі, Жэбжышкі, Добжым, Свенцяны (Свеньцяны), Хорунжыныцы* (але часцей *Хоружыныцы*), *Вулька, Michalkowo-Niezbotka, Міньськ (Міньсяк), Явожэц*;
- адлюстраванне (хаця і не да канца паслядоўнае) з дапамогай непамякчальных галосных цвёрдага вымаўлення зычных перад галосным прэдняга рада [e]: *Берэзвэча, Валасэвічы, Вітэбск, Галасэвічы, Германавічы, Гарадэцкі (павет), Гомэльскі (павет), Дэрэчын, Зёмэж, Ігумэн, Каранэушчына, Лепэль, Маладэчна, Остро́мэчево, Прусэвіцкая (волосьць), Пузэвічы, Рамэйкі, Рапэйкі, Смэрэдово, Трусэвічы, Хомэнтаво, Юзэфово*.

Некаторыя назвы (у першую чаргу буйных гарадоў) у *Нашай Ніве* стабільна ўжываліся ў паланізаванай няпоўнагалоснай форме, як і ў афіцыйным тапаніміконе: *Брэст, Гродно, Навагрудак*.

Польскі ўплыў прасочваецца ў афармленні назвы *Вільно (Wilno)*. Праўда, трэба зазначыць, што такая форма не была дамінуючай: у *Нашай Ніве* адзначаны лічаныя ўжыванні ў такой форме, а ў абсалютнай большасці выпадкаў назва горада пісалася па-беларуску: *Вільня*.

А вось назва *Мінск* фактычна безварыянтна сустракаецца на старонках “Нашай Нівы” менавіта ў польскай агаласоўцы. Ужыванні ж формы *Менск* (разам з адтапанімічнымі прыметнікамі ў складзе спалучэнняў *Менскі* (павет) ці *Менская* (губерня) і назвай *Меншчына*) – адзінкавыя³.

няы імёны, імёны па бацьку, прозвішчы, мянушкі і псеўданімы паасобна аўтараў і персанажаў). Кожная анамастычная адзінка пададзеная ў арыгінальным напісанні і пашпартызаваная. У рабоце падлікі, датычныя выпадкаў неафіцыйнай фіксацыі онімаў, зробленыя на базе картатэкі *Анамастыкона*.

³ Трэба адзначыць, што не ўсе даследчыкі прызнаюць форму *Мінск* за польскую. Так, беларускі мовазнавец А. Роголеў лічыць, што хаця “форма *Менск* больш адпа-

Характэрна, што ў адрозненне ад афіцыйных рускіх запісаў пры паралельным запісе геаграфічных назваў лацінкай і кірыліцай на старонках газеты не назіраецца транслітарацыйных скажэнняў, паколькі выдаўцы *Нашай Нівы* відавочна ведалі асаблівасці польскай мовы і практычна валодалі прыёмамі афармлення беларускай мовы лацінкай: *Мёры* – на лацінцы *Miory*, *Лёзна* – *Liozna*, *Мядзёла* – *Miadziol*.

Польскі ўплыў на структуру беларускіх тапонімаў пры іх неафіцыйных газетных запісах менш заўважальны, чым у рускамоўных афіцыйных крыніцах. Так, толькі некалькі разоў у рэестры картатэкі сустрэліся паланізаваныя формы *Грабенцэ*, *Дземіеуцэ*. Рэгулярны ў афіцыйных запісах тапафармант *-шчызна* зафіксаваны ў *Нашай Ніве* пры афармленні літаральна лічаных тапонімаў: *Баярышчызна*, *Волковшчызна*, *Грушэвшчызна*, *Кобельшчызна*, *Крулеўшчызна*, *Подворшчызна*. Абсалютная колькасная перавага на баку формаў тыпу *Будзькоўшчына*, *Вазоўшчына*, *Гаўрылоўшчына*, *Глухаўшчына*, *Давідоўшына*, *Жэброўшчына*, *Кавалёўшчына*, *Канюшаўшчына*, *Каранэушчына*, *Кузельшчына*, *Кисайшчына*, *Куцоўшчына*, *Куцэўшчына*, *Леткоўшчына*, *Мазалеўшчына*, *Мазуркоўшчына*, *Манейшчына*, *Маркоўшчына*, *Мікалаеўшчына*, *Мілеўшчына*, *Мілкоўшчына*, *Озершчына*, *Петроўшчына*, *Подкалоўшчына*, *Прудзянішчына*, *Пярхуроўшчына*, *Русечкоўшчына*, *Сакалоўшчына*, *Хмелеўшчына*, *Халяўшчына*, *Холмшчына*, *Хралоўшчына*, *Цэкалоўшчына*, *Цянюкоўшчына*, *Шаркоўшчына*, *Якубоўшчына*, *Янкаўшчына* і інш. Пры падліках на аснове матэрыялаў згаданага *Анамастыкона «Нашай Нівы»* выяўляюцца наступныя суадносіны тапанімічных формаў з фармантамі *-шчына/-шчызна*: на 30 выпадкаў ужывання тапонімаў на *-шчына* прыпадае прыкладна ад 1 да 3 фіксацый на *-шчызна*. Да таго ж назіраецца цікавая з’ява размежавання паланізаваных і беларускіх формаў тапонімаў у залежнасці ад таго, населены пункт якога тыпу імя называецца: “*Маліноўшчызна*” (маёнтак) і *Малі-*

вядзе уласна беларускай рэалізацыі гука Ъ”, тым не менш і форма *Мінск* “зусім не ўспрымалася носьбітамі беларускіх гаворак як чужародны факт” [Рогалеў 1994, 90]. Гук [i] ў назве *Мінск* мог, на яго думку, праявіцца натуральным чынам, як адна з магчымых на беларускім дыялектным абсягу рэалізацый націскага закрытага гука [ê] (або дыфтонга [ie]). Падобнай думкі прытрымліваецца і А.І. Жураўскі [Жураўскі 2000, 53–57]. Іншыя польскія і беларускія даследчыкі [Obreńska-Jablońska 1973, 264–265; Лемцюгова 1992, 60–62] на падставе аналізу ўжывання тапоніма *Мінск* у беларускіх пісьмовых помніках XI–XVIII ст. упэўнена звязваюць з’яўленне такой формы з польскім уплывам. Такі пункт погляду выглядае дастаткова пераканаўчым, калі ўлічыць, што яшчэ ў канцы XV ст., згодна з “*Прывілеем месту Менскаму на право Майдеборское*” (1499 г.) назва адзначаецца выключна ў форме *Меньск*, *Менск*” [Лемцюгова 1992, 62]. Дублетная ж напісанне *Мінск* з’яўляецца толькі ў XVI ст., а менавіта ў час узмацнення польскага ўплыву на беларускую мову.

ноўшчына (вёска), *Кржывоносы* (маёнтак) і *Крываносы* (вёска). Заўважаецца і рэгіянальная дыферэнцыяцыя: назвы на *-шчызна* пераважна фіксуюцца ў заходніх беларускіх паведах, напрыклад, *Грушэвшчызна*, *Волковшчызна* (Ашмянскі павет).

Такім чынам, у неафіцыйным беларускім тапаніміконе, адлюстраваным на старонках *Нашай Нівы*, польскі фанетычны ўплыў не выглядае празмерным, а на структурна-граматычным узроўні ён увогуле мінімальны. У цэлым у параўнанні з афіцыйнымі тапанімічнымі запісамі неафіцыйная тапанімія менш паланізаваная. Прычыну такой сітуацыі можна бачыць у тым, што афіцыйны беларускі тапанімікон пачатку ХХ ст. фарміраваўся на аснове раней паланізаваных пісьмовых формаў, а неафіцыйны тапанімікон складалі вусна-моўныя формы, якія не падлягалі абавязковай рэгламентацыі пад час польскага асваення беларускай тапаніміі, не перарабляліся спецыяльна на польскі ўзор, а таму ў вялікай ступені здолелі захаваць нацыянальна-спецыфічны выгляд.

2.3. Антрапонімы. Пры аналізе намі разглядаецца ў асноўным такі іменалагічны кампанент як асабовыя імёны, якія лягчэй паддаюцца разнастайным трансфармацыям, а таму даюць найбольш паказальны матэрыял. Важным пры выбар прадмету аналізу падаецца і аргумент, што “этнас часцей вызначаецца праз імя, а не праз прозвішча” [Cieślukowa, Malec 1999, 70].

Вельмі істотна ў плане беларуска-польскіх анамастычных кантактаў тое, што ў працэсе складвання беларускага іменніка гістарычна адыгралі ролю дзве іменаслоўныя традыцыі – праваслаўная і каталіцкая. Гэтаму ў значнай ступені спрыяла знаходжанне Беларусі на руска-польскім этна-культурным і рэлігійным сумежжы. Моцнае ўздзеянне аказвала і паралельнае існаванне на Беларусі дзвюх разнавіднасцей хрысціянскай рэлігіі – праваслаўя і каталіцызму. Вынікам такой сітуацыі стала тое, што аснову беларускага іменаслова, гэтак жа як рускага і польскага, складалі імёны, што прынята называць хрысціянскімі, кананічнымі або каляндарнымі. Аднак, калі ў польскім іменаслове паслядоўна рэалізавалася каталіцкая іменаслоўная сістэма, а ў рускім – праваслаўная, то спецыфіка беларускага іменаслова заключалася ў тым, што ён ўяўляў сабой спалучэнне элементаў абедзвюх сістэм. З даследаванняў па старажытнай антрапаніміі вынікае, што беларусы ў сваёй іменалагічнай практыцы здаўна выкарыстоўвалі імёны і каталіцкага, і праваслаўнага календара: *Амвросий, Афанасий, Георгий, Ермолай, Зиновий, Иаков, Исидор, Корнилий, Лаврентий, Парфений, Феодор, Флориан, Агафия, Гликерия, Ефросиния, Се-*

рафима, Феодосія і Балтазар, Базыль, Габрыель, Героним, Доминик, Зыгмунт, Казимир, Кароль, Каспер, Мацей, Себастьян, Якуб, Агнешка, Барбара, Теодора, Юстина, Ядвига (гл. [Бірыла 1966; Мезенко 1999; Устинович 1970; Цітко 2000]).

Калі ставіць знак роўнасці паміж паняццямі *імёны каталіцкага календара і польскія імёны*, то трэба канстатаваць, што склад беларускага іменніка як мінімум з XIV ст. адчуваў пэўны польскі ўплыў. Трэба аднак заўважыць, што корпус праваслаўных імёнаў у беларускім іменніку быў усё ж больш прадстаўнічым.

Польска-каталіцкія імёны захаваліся ў беларускім іменаслове і ў перыяд Расійскай імперыі. У **афіцыйных** рускіх матэрыялах па статыстыцы і этнаграфіі беларускіх губерній канца XIX – пачатку XX ст. побач з праваслаўнымі імёнамі *Діомідъ, Ермилій, Прокофій, Феофіль, Евфимія, Фекла* рэгулярна фіксуюцца імёны з каталіцкага календара *Витольдъ, Владиславъ, Казимиръ, Карлъ, Людвигъ, Каетанъ, Эдмундъ, Януш, Ядвига*. Праўда, адзначаецца такі цікавы факт: нязменнымі ў гэтых спісах заставаліся толькі тыпова каталіцкія імёны, якія не мелі праваслаўных адпаведнікаў, а калі для каталіцкага імя можна было знайсці аналаг у праваслаўным календары, то яно запісвалася па-руску. Так, з’явіліся ў запісах каталікі *Василій, Иосифъ, Николай, Яковъ, Елисавета* і інш. (гл. у спісе выкарыстаных крыніц выданне *Опыт описанія Могилевской губерніи*, с. 45–259).

У **неафіцыйным** антрапаніміконе, згодна з дадзенымі газеты *Наша Ніва*, каталіцкія і праваслаўныя імёны таксама ўжываліся паралельна: *Алексей, Андрэй, Апанас, Васілій, Владзімір, Гарасім, Данила, Евлогій, Захар, Алена, Аўдоця, Варвара, Кацерына, Параскева, Іоанн, Іларыён, Іннокентій, Іосіф, Лазар, Мітрофан, Евфимий, Павел, Парфён, Сімеон, Сцяпан, Юрый, Герасим, Семён, Нікалай, Якім і Адольф, Альбэрт, Альфонс, Адэля, Альжбэта, Зофія, Тэкля, Ядвига, Базыль, Вацлаў, Людвік, Владыслаў, Францішек, Юрый, Тодар, Тадэуш, Зыгмунт, Ежы, Каетан, Казімір, Караль, Тэофіль, Стэфан, Винцэнты, Ромуальд, Юзэф*. Матэрыял *Нашай Нівы* паказвае, што на пачатку XX ст. некалькі большую папулярнасць набылі імёны праваслаўнага календара. Паводле падлікаў праведзеных па нумарах газеты за 1906–1909 гг. на 70 праваслаўных імёнаў прыпадае 55 каталіцкіх⁴, што зусім натуральна ва ўмовах дамінуючага становішча

⁴ Пры падліках дзеля чысціні вывадаў не браліся пад увагу імёны, якія цалкам ідэнтычныя па фармальным паказчыках ў каталіцкім і праваслаўным іменніку (*Адам, Пётр, Роман, Анна, Марія* і пад.). Прыналежнасць імёнаў да праваслаўнага або каталіцкага календара вызначалася паводле [Бірыла 1966].

праваслаўнай рэлігіі на тэрыторыі тагачаснай Беларусі. Аднак нягледзячы на перавагу імёнаў праваслаўных, працэнт каталіцкіх імёнаў у беларускім іменаслове пачатку ХХ ст. таксама даволі высокі. Гэта было абумоўлена жывымі актыўнымі стасункамі беларускага і польскага народаў ва ўсіх сферах жыцця, у тым ліку і на рэлігійнай глебе. Пазіцыі каталіцызму на Беларусі ўсё яшчэ заставаліся моцнымі. Таму наўрад ці можна было чакаць хуткай пераарыентацыі іменалагічнай сістэмы сінхронна са зменай рэлігійнай дамінанты, бо рэлігія, нават адыходзячы, як правіла, пакідае надоўга пасля сябе на сваю традыцыю.

Падагульваючы вынікі аналізу польскага ўплыву на беларускую анамастычную сістэму пачатку ХХ ст. адзначым наступнае:

- характар і ступень польскага ўздзеяння адрозніваецца ў афіцыйным анамастыконе, прадстаўленым у рускіх дакументальных запісах, і неафіцыйным анамастыконе, зафіксаваным на старонках беларускага друку;

- афіцыйны беларускі тапанімікон захаваў прыкметна больш польскіх рыс, у параўнанні з неафіцыйным тапаніміконам, які складваўся на аснове народнай тапаніміі;

- афіцыйны антрапанімікон максімальна пазбаўлены польска-каталіцкіх элементаў. Неафіцыйны ж беларускі антрапанімікон, непасрэдна, без карэкціроўкі адлюстроўваючы жывую іменалагічную сітуацыю, напрамую звязаную з існуючым канфесійным падзелам беларускага насельніцтва, утрымлівае больш кампанентаў польска-каталіцкага паходжання;

- неафіцыйны беларускі анамастыкон выразна дэманструе, што менавіта на старонках беларускамоўнага друку адбывалася адраджэнне беларускай тапаніміі і антрапаніміі на нацыянальнай аснове. У сувязі з гэтым анамастычны матэрыял разглядаемага перыяду ўяўляе вялікую каштоўнасць у ходзе сучаснай работы па рэканструкцыі і стандартызацыі беларускага нацыянальнага анамастыкона.

3. Сучасны стан

У паслярэвалюцыйны час непасрэдня кантакты беларускай мовы з польскай па аб'ектыўных прычынах перапыніліся. Як сцвярджаюць аўтары выдання *Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы*, “хоць на працягу 20-х гадоў лексічныя і іншыя сродкі польскай мовы яшчэ шырока выкарыстоўваюцца беларуска-польскімі білінгвамі, аднак гэта ўжо не запазычванне новага, а скарыстанне таго, што з’явілася ў беларускай мове ў працэсе папярэдніх узаемадзей. ... Па меры аслаблення ўплыву польскай мовы яшчэ больш умаца-

валіся сувязі беларускай мовы з рускай. ... Сацыяльна абмежаванае, аднабаковае і пераважна пасіўнае ў дарэвалюцыйных перыяд беларуска-рускае двухмоўе зрабілася масавым, актыўным...” [Лексікалогія 1994, 157–158]. Пад уздзеяннем такіх абставін у савецкі перыяд для беларускай літаратурнай мовы асноўнай крыніцай запазычання становіцца руская мова. У сферы анамастыкі вядучая сацыяльная роля рускай мовы прывяла да сур’ёзных трансфармацый беларускай анамастычнай сістэмы паводле рускіх анамастычных канонаў, што істотна аддаліла беларускія ўласныя назвы ад зыходнага нацыянальнага ўзору. Антрапанімічныя формы цалкам падпалі пад рускі анамастычны стандарт. У галіне тапаніміі таксама была праведзена поўная рускамоўная адаптацыя беларускіх геаграфічных найменняў. Дзейнічала наступная негатыўная схема: беларускія тапонімы ненавуковым, а часам проста стыхійным, выпадковым чынам асвойваліся ў рускай мове, потым памылковая руская форма рабілася эталоннай. Ужо ад яе ўласныя найменні вярталіся ў беларускую сістэму, у выніку чаго нярэдка ўтвараўся новы тапанімічны варыянт, істотна аддалены ад свайго зыходнага нацыянальнага выгляду. Аднак цікава, што дарэвалюцыйныя тапанімічныя формы, перапісаныя з польскіх узораў і нярэдка выразна паланізаваныя, у сваёй абсалютнай большасці не зазналі змен і перайшлі ў беларускую савецкую тапанімію. Што характэрна, гэта ў некаторай ступені паспрыяла адноснай захаванасці беларускага тапанімічнага ядра, паколькі палякі, асвойваючы ў свой час беларускі тапанімічны матэрыял, уносілі пераважна фанетычныя, а таксама некаторыя структурныя змены і, як правіла, не займаліся перакладам беларускіх назваў, у ходзе чаго якраз і адбываюцца найбольшыя скажэнні.

У канцы XX – пачатку XXI стст. у беларускім грамадстве адбыліся кардынальныя палітычныя, эканамічныя і сацыяльныя пераўтварэнні, якія істотна паўплывалі на лексічныя працэсы. Дырэктар Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Ігар Капылоў у сваім аналітычным дакладзе *Развіццё слоўнікавага складу беларускай мовы ў XXI стагоддзі і стварэнне новага фундаментальнага «Глумачальнага слоўніка беларускай мовы»* на пасяджэнні Прэзідыума НАН Беларусі ўказвае, што ў названы час у выніку пашырэння і інтэнсіфікацыі міжнародных кантактаў, актыўнага паскарэння навукова-тэхнічнага прагрэсу, з’яўлення новых з’яў і рэалій слоўнікавы склад беларускай мовы пачаў актыўна папаўняцца запазычаннямі з заходнееўрапейскіх моў, у першую чаргу, з англійскай, якая ў канцы XX ст. стала мовай глабальнай камунікацыі. Паралельна з тэндэнцыяй да інтэрнацыяналізацыі ў су-

часнай беларускай мове назіраецца і тэндэнцыя тэндэнцыя да нацыяналізацыі – фактычна адштурхоўвання ад лексікі, агульнай з рускай мовай. Гэта праяўляецца ў правядзенні своеасаблівай рэвізіі існуючых моўных сродкаў і замене намінацыйных адзінак, агульных з рускай мовай, лексічнымі адзінкамі, якія раней знаходзіліся на перыферыі моўнай сістэмы, і словамі з іншых славянскіх моў (гл. <http://iml.basnet.by/be/naviny/01-07-2018-razviccio-slounikavaha-skladu-bielaruskaj-movy-uxxi-stahoddzi-i-prabliemu-padrych>; дата доступу: 01/07/2018). Даследчыца лексічных працэсаў у беларускай мове 90-х гадоў XX ст. В.І. Уласевіч канстатуе, што прыярытэтнымі крыніцамі запазычання пры гэтым з’яўляюцца польская (у найбольшай ступені) і ўкраінская мова [гл. Уласевіч 2002, 12, 16].

У сучаснай анамастыцы падобныя ўстаноўкі праяўляюцца наступным чынам.

3.1. Тапанімы. Беларуская анамастычная сітуацыя што датычыць захаванасці традыцыйных польскіх элементаў у тапаніміі аказалася законсервавана на многія дзесяцігоддзі. Як указана ў прадмове да нарматыўнага даведніка *Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь* “многія з утвораных у той час [у часы Расійскай імперыі – І.Г.] паланізаваных варыянтаў дайшлі да сённяшніх дзён і прызнаюцца ў сучаснай беларускай тапаніміі за афіцыйныя: *Азярыска, Ацячызна, Бжэгі, Вулька, Гурка, Дамброва, Доўбізна, Забрэззе, Калядзізна, Стаўповіскі, Туржэц, Хойна, Хойнікі*. У гэты ж спіс трэба ўключыць і назвы беларускіх вялікіх гарадоў: *Брэст, Гродна, Навагрудак, Драгічын*, якія ў старажытнапісьмовых дакументах і ранніх летапісах згадваюцца яшчэ ў сваім усходнеславянскім абліччы: *Бересть, Бересте, Городня, Новогородок, Новгородок, Дорогичин*... Іншыя краіны (напрыклад, Польшча, Літва, Расія) тэрмінова адаптавалі беларускую айканімію на далучаных да іх тэрыторыях, а беларусам і 85 гадоў не хапіла для таго, каб пазбавіць сваю нацыянальную айканімію ад чужамоўнага налёту” [Назвы 2003, 8–9].

За апошні час ўдалося некалькі скарэктаваць сітуацыю толькі па асобных пазіцыях.

А. Згодна з афіцыйнымі ўстаноўкамі ў нарматыўных крыніцах (перш за ўсё *Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь* па шасці абласцях Беларусі) рэгламентуецца ўжыванне адпаведнага для беларускай тапасістэмы фарманта *-шчына* замест фарманта *-шчызна*, пашыранага ў польскай мове. Але на практыцы ініцыяваная замена не мае планамернага характару. Пакажам складаныя перышеты з гісторыі гэтага фарманта на прыкладзе найменняў *Круляўшчына* (*Кру-*

лэўшчына)/Круляўшчызна (Докшыцкі р-н Віцебскай вобл., Гродзенскі р-н Гродзенскай вобл.) і Шаркаўшчына/Шаркаўшчызна (Шаркаўшчынскі р-н Віцебскай вобл.).

У кнізе В.А. Жучкевіча *Краткий топонимический словарь Белоруссии* ўпамінаецца толькі віцебская *Крулевщина* з варыянтам *Крулевщина*. Па-беларуску назву прапануецца афармляць як *Круляўшчына* [гл. Жучкевич 1974, 185]. У *Слоўніку назваў населеных пунктаў* Я.Н. Рапановіча прапісаны толькі беларускія формы на *-шчына* і рускія на *-щина* [гл. Рапановіч 1977, 207; Рапановіч 1982, 126]. Згодна з данымі кнігі В.П. Лемцюговай *Топонімы распавядаюць*, на Віцебшчыне адзначаецца найменне *Крулеўшчына* (без варыянтаў), а на Гродзеншчыне – *Круляўшчына* (з варыянтам *Круляўшчызна*) [гл. Лемцюгова 2008, 204]. У выданні *Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь* назва *Крулеўшчына* падаецца як нарматыўная для Віцебскай вобласці і *Круляўшчына* – для Гродзенскай абласцей, а *Круляўшчызна* фіксуецца ў абедзвюх абласцях як мясцовы народны варыянт. Кадыфікаваныя рускамоўныя варыянты аформлены фармантам *-щина* [гл. Назвы 2009, 251; Назвы 2004, 179]. На практыцы, нягледзячы на ненарматыўнасць формы з фармантам *-шчызна* (*-щизна*), яна рэгулярна сустракаецца ў рускамоўнай форме тапоніма (*Круляўшчына* (*Крулеўшчына*) – *Крулевщина*).

Найменне *Шаркаўшчына* ва ўсіх крыніцах мае беларускую форму на *-шчына* і рускую на *-щина* [гл. Жучкевич 1974, 407; Рапановіч 1977, 414; Назвы 2009, 489]. На практыцы ў рускай форме, насуперак кадыфікаваным нормам, зноў-такі “выплывае” фармант *-щизна*. Каб пераканацца, дастаткова адкрыць беларускія рускамоўныя сайты з раскладамі руху. Яшчэ больш цікавая інфармацыя на адным з яндаксаўскіх сайтаў (гл. <https://rasp.yandex.by/station/9614041?span=schedule>; дата доступу: 10.09.2019): аўтавакзал ідзе пад назвай *Шарковщина*, а чыгуначны – *Шарковщизна*.

Форма абодвух найменняў можа адрознівацца ў залежнасці ад характару імянаемага аб’екта: формы *Круляўшчына*, *Шаркаўшчына* ўжываюцца для імянавання населенага пункта, а прылеглыя чыгуначныя станцыі завуцца *Круляўшчызна*, *Шаркаўшчызна*.

З гэтых прыкладаў вымалёўваюцца тры праблемныя колы: а) фармант *-шчызна* афіцыйна замяняецца на *-шчына*, а ў народнай мове ён застаецца па традыцыі (што прыводзіць да складанасцей у функцыянаванні); б) варыянтнасць назіраецца пры імянаванні блізкарэзых аб’ектаў з розным статусам – населеных пунктаў і чыгуначных станцый (што ўскладняе тапанімічную ідэнтыфікацыю); в) нескарэля-

ванымі застаюцца беларуская і руская форма тапонімаў, пры гэтым у рускіх тэкстах назіраюцца відавочныя адступленні ад устаноўленай нормы (што абсалютна недапушчальна, асабліва ў сітуацыі двухмоўя, бо перашкаджае дакладнаму распазнаванню найменняў).

Б. Згодна з прапісанымі нормамі памылковымі на сённяшні день прызнаюцца формы тыпу *Міёры*, *Ліёзна* і адпаведныя рускія *Миоры*, *Лиозно*, у якіх праяўляецца прыхаваны польскі ўплыў (некарэктная перадача назваў на кірыліцу з польскіх лацінааформленых узораў). У нарматыўным даведніку *Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь* як афіцыйныя ўказаны спрадвечныя найменні *Мёры*, *Лёзна* [гл. Назвы 2009, 293, 306]. Аднак на практыцы памылковая традыцыя ўсё яшчэ рэгулярна праяўляецца, што стварае цалкам непажаданую сітуацыю тапанімічнай варыянтнасці. Напрыклад, на Віцебшчыне выходзіць газета *Міёрскія навіны*, формы *Міёры*, *Міёрскі раён* ўжытыя на сайце *Прыдзвінскі край. Гісторыя і сучаснасць* (гл. <http://vlib.by/PRIDVINE-11/CITIES/Miory.htm>; дата доступу 12.12.2019), назва *Міёрскі* ўжываецца ў назве на сайце Мёрскага раённага выканаўчага камітэта (гл. <http://miory.vitebsk-region.gov.by/by/pramyslovast>; дата доступу 12.12.2019). Цікавы факт сустраўся на сайце Міністэрства сувязі і інфарматызацыі Рэспублікі Беларусь у артыкуле пра мерапрыемствы ў школах Лёзненскага раёна з нагоды Дня ведаў: у тэксце артыкула ўжытая форма *Лёзненская школа*, а пры адсылцы да афіцыйнай назвы гэтай установы і яе юрыдычнага адрасу сустракаем напісанні *УА «Сярэдняя школа № 1 г.п. Ліёзна», Ліёзненская школа № 1 (Віцебская вобласць, г.п. Ліёзна, вул. Бязуглага 9)* (гл. <https://mpt.gov.by/be/news/02-09-2016-1107>; дата доступу 02.09.2016). У рускамоўных тэкстах, у каторых упамінаюцца беларускія тапонімы, формы *Миоры*, *Лиозно* ўвогуле фактычна рэгулярныя.

Такім чынам, ступень паланізаванасці сучаснай беларускай тапаніміі цалкам суадносная з адпаведнымі паказчыкамі афіцыйнага рускамоўнага беларускага тапанімікона XIX – пачатку XX ст.

3.2. Антрапонімы. Што датычыць антрапаніміі, на Беларусі працягваецца традыцыя выкарыстання каталіцкіх імёнаў (побач з імёнамі праваслаўнага іменніка). Як указвалася вышэй, такая з’ява можа кваліфікавацца як ўскосная праява польскага ўплыву. Аднак заўважым, што ў адрозненне ад перыяду XIX – пачатку XX ст., сёння выбар імя паступова перастае быць звязаным непасрэдна з рэлігіяй і/або нацыянальнасцю. Прывядзем паказальны тэкст з інтэрнет-рэсурсаў:

“У журналіста Ільлі Маліноўскага месяц таму нарадзіўся сын, назвалі яго Тадэвуш. Старэйшага сына, якому 3 гады, завуць Казімір.

«Я лічу, Казімір – **менавіта беларускае імя** [тут і далей вылучана намі – І.Г.]. Многія адгаворвалі, маўляў, будуць называць Казікам. Але ўсе называюць сына поўным імем – Казімір. Калі месяц таму нарадзіўся другі сын, спыніліся на Тадэвушу, хоць разглядалі і Францішка, Годара. Жартавалі, што будзе Казік і Тадзік. Была таксама жартаўлівая (калі ўжо згадваць персанажаў “Народнага альбому”) думка назваць яго Юзікам (Юзэфам) [у вядомым зборніку беларускамоўных музычных твораў 90-х гадоў пад назвай “Народны альбом” персанажы адной жартоўнай песні завуцца Казікам і Юзікам – І. Г.]. **Чамусьці самае частае пытаньне: вы што – паллякі?** Я спачатку нэрваваўся, крыўдзіўся, а цяпер проста разумею ўзровень агульнай адукацыі людзей, якія так пытаюцца», – кажа Ільля Маліноўскі” (гл. <https://www.svaboda.org/a/29808992.html>; дата доступу: 08.03.2019).

Польскамоўнае ўздзеянне можна бачыць таксама ў пераносе націску ў імёнах і прозвішчах на перадапошні склад. На гэта, напрыклад, указвае даследчык беларускай анамастыкі Вінцук Вячорка ў артыкуле *Калавур, ратуйце! або Нечаканыя вынікі палянізацыі беларускіх прозьвішчаў*: “палянізацыя [у прозвішчах] выяўлялася празь перанос націску на перадапошні склад: *Каваль* становіўся *Ковалем*, *Казёл* – *Козелам*. ... Відаць, таму таксама *Горбач*, *Толкач*, *Борыс*, *Пётух* і нават *Пётух*. Або ў імёнах: *Уладзіслаў* ператвараўся ва *Ўладыслава*, *Міхал* – у *Міхала*, *Вацлаў* – у *Вацлава*” [гл. Вячорка 2015]. Але не выключана, што тут мы можам мець справу не з польскім уплывам, а са штучным перанясеннем націску з мэтай аддалення прозвішча ад сугучных агульных імёнаў.

Сувязь з польскай мовай прасочваецца і ў сучаснай беларускай прозвішчнай сістэме, у якой адзначаецца дастаткова вялікая колькасць адзінак з польскамоўнымі фанетычнымі формамі або лексічнымі асновамі⁵ (падрабязна [гл. Гапоненка 2018]). Пададзім некалькі прыкладаў.

Так, у шэрагу беларускіх прозвішчаў адзначаецца **польскамоўная агаласоўка**. Напрыклад, прозвішча *Блоцкі* – вытворнае ад старажытнага імя-празвання *Болото*, якое, паводле сведчанняў М.В. Бірылы, у старабеларускіх пісьмовых помніках фіксуецца з XVII ст. [гл. Бірыла 1969]. *Блоцкі* – непаўнагалосная форма, утвораная па-

⁵ Даняы этымалагічнага аналізу дазваляюць канстатаваць разнапланавы польскі моўны ўплыў на беларускую прозвішчную сістэму. Аб’ём гэтага ўплыву даволі прадстаўнічы і складае каля 10% прозвішчаў з выбаркі (з 2500 адвольна адабраных сучасных беларускіх прозвішчаў 237 адзінак тым ці іншым чынам – фармальна або паводле значэння матывуючай асновы – суадносіцца з польскімі).

водле польскіх моўных канонаў. У прозвішчы *Шыдлоўскі* напрамую або праз пасярэдніцтва назвы населенага пункта (напрыклад, хутара *Шыдлоўшчына*, які да 1976 г. існаваў у Пружанскім раёне Брэсцкай вобласці) задзейнічана празванне *Шыдла* (беларускае *Шыла* ў польскай агаласоўцы).

У некаторых прозвішчах беларусаў прасочваецца сувязь з **польскімі формамі асабовых імёнаў**. Напрыклад, прозвішча *Бунос*, як можна меркаваць, узыходзіць да польскага асабовага імя *Бунусь* (*Bónuś*). Гэта скарачаны варыянт імя *Банавентура* (*Bonawientura*) [гл. Karłowicz 1900–1911, т. 1]. Носьбіт прозвішча *Крышаловіч* – нашчадак чалавека па імені *Крыш* (*Krysz*) або *Крышко*, *Крышань* (*Kryszko*, *Kryszeń*). Базыль Ціханюк адносіць іх да ліку размоўных варыянтаў каталіцкага імя *Крыштоф* (*Krzysztof*).

Прадстаўнічая колькасць прозвішчаў у беларускай антрапанімічнай сістэме выяўляе ў сваёй **лексічнай аснове** матывацыйную сувязь са словамі польскай мовы, як літаратурнымі, так і дыялектнымі⁶. Так, *агульнамоўныя* польскія адзінкі знайшлі адлюстраванне, напрыклад, у прозвішчы *Жэгліс*, у якім бачыцца сувязь з польскім словам *żeglarz* ‘чалавек, які плавае на лодцы з ветразем; марак’. Прозвішча *Катвіцкі*, верагодна, звязана з польскім словам *kotwica* ‘якар’. Пад назвай *Котвіца* вядомы родавы герб польскай шляхты з выявай якара. *Катвіцкі* – той, хто належыць да польскай шляхты з гербам *Котвіца*. Прозвішча *Плазетка* ўтворана ад аднаіменнага празвання, у аснову якога пакладзена польскае слова *plachta*, *placheta* ‘кавалак суролага палатна’. Так маглі празваць чалавека, які насіў адзенне з такога палатна. Прозвішча *Скуліноўскі* – вытворнае ад празвання *Скуліна* па дзеянні польскага зваротнага дзеяслова *skulić się* ‘скурчыцца, сагнуцца’. Адсюль *Скуліна* – чалавек сагнуты, згорблены. Асновай для прозвішча *Урублеўскі* паслужыла польскае слова *wróbel* ‘верабей’. У аснове асобных прозвішчаў фіксуецца польскія лексемы *рэгіянальнай* лакалізацыі. Напрыклад, прозвішча *Бугара* паходзіць ад празвання чалавека па значэнні польскага дыялектнага слова *bugar* ‘авадзень, казурка, якая джаліць’, якое мог атрымаць чалавек з’едлівы, востры на язык. Прозвішча *Вахар* узыходзіць да польскай рэгіянальнай лексемы *wacharz* ‘начны вартаўнік’, якое з’яўляецца вытворным ад слова *wacha* ‘начная варта, вахта’. Прозвішча *Лядак* паходзіць ад празвання па значэнні

⁶ Падзел лексем на літаратурныя і дыялектныя і выяўленне наяўнасці слова ў польскай літаратурнай мове ажыццяўлялася паводле выдання [Inny słownik 2000]. Фіксацыя слова ў польскіх дыялектах правяралася паводле [Karłowicz 1900–1911].

польскага дыялектнага дзеяслова *leđać* ‘цярпець, не супраціўляцца, загойваць крыўду’. Адпаведна, можна меркаваць, што *Лядак* – чалавек цярплівы або сарамлівы. Прозвішча *Кукл* узыходзіць да празвання чалавека па значэнні польскага дыялектнага прыметніка *kukłaty* ‘кываногі’. Асновай для прозвішча *Стрэх*, як можна меркаваць, паслужыла празванне *Стрэх* па прымеце польскага дыялектнага прыметніка *strechłaty* ‘панылы, журботны, сарамлівы’. Адсюль *Стрэх* – чалавек ціхі, невясёлы.

Як яшчэ адзін аспект польскамоўнага ўплыву можна разглядаць сацыяльна-эстэтычную азначнасць, якая ўласціва некаторым прозвішчным формам, у прыватнасці формам з фармантамі *-скі*, *-цкі*. На Беларусі шырока бытуе меркаванне, згодна з якім прозвішчы, аформленыя такімі фармантамі, залічваюцца да польскіх паводле паходжання і да асабліва арыстакратычных, рафінаваных паводле сацыяльнага статусу. З навуковага пункту погляду меркаванне аб іх выключна польскім паходжанні не адпавядае сапраўднасці. Прозвішчы на *-скі*, *-цкі* навукоўцамі-анамастамі кваліфікуюцца як агульнаславянскі прозвішчны тып. Згодна з М.В. Бірылам, ядро арэалу з самай высокай частотнасцю ўжывання гэтай прозвішчнай разнавіднасці прыпадае на балгарскую мову [гл. Бірыла 1988, 25]. Аднак ў польскай антрапаніміі прозвішчы з такімі фармантамі сапраўды шырока распаўсюджаны. У першую чаргу яны выступаюць для імянавання асобы паводле ўладання або месца пражывання (зрэдку маюць таксама значэнне патранімічнасці, а ў некаторых выпадках выконваюць выключна фармальна-структурную функцыю). Прычым ад самага свайго ўзнікнення гэта былі “элітарныя найменні прадстаўнікоў духоўнай і свецкай верхавінкі” [Бірыла 1988, 27]. Паводле сцверджанняў навукоўцаў, у XVI–XVII стст. у польскім грамадстве існавала перакананне, што прозвішчы, аформленыя такімі суфіксамі, з’яўляюцца “шляхецкімі”, бо, сапраўды, імі паслугоўвалася пераважна шляхта [гл. Бірыла 1988, 27]. Такім чынам, польскія прозвішчы на *-скі*, *-цкі* ў перыяд свайго фарміравання мелі свайго роду станоўчую сацыяльную маркіроўку, што, відаць, і забяспечвала іх папулярнасць. Польскія даследчыкі адзначаюць факты афармлення прозвішчаў у нешляхецкіх колах грамадства фармантамі *-скі*, *-цкі* з мэтай іх “паляпшэння” і нават прыклады поўнай замены прозвішчаў на ўмоўныя адзінкі на *-скі*, *-цкі*, не звязаныя з назвамі ўладанняў, у чым бачыцца адлюстраванне своеасаблівай моднай намінацыйнай тэндэнцыі [гл. Zlotkowski 2016, 304–305]. Вельмі верагодна, што менавіта пад польскім уплывам у беларусаў таксама склалася традыцыя надання сацыяль-

най канатацыі прозвішчам з фармантам *-скі, -цкі*, і нават адбывалася штучнае павелічэнне іх частотнасці ў прозвішчнай сістэме ў выніку шырокай моды на “шляхецкія” прозвішчы. Станоўчая ацэначнасць прозвішчаў такога структурнага тыпу захавалася і ў наш час. Паказальныя прыклады сацыяльнай рэакцыі, на наш погляд, можа бачыць у кнізе *Корні нашых фамилий / Карані нашых прозвішчаў*, дзе ў форме адказаў на пытанні грамадзян прапануюцца навуковыя версіі паходжання некалькіх тысяч беларускіх прозвішчаў. Чытачы ў сваіх лістах, цікавячыся паходжаннем і значэннем прозвішчаў, падаюць каментары такога кшталту: *По папиной линии нам досталась фамилия Бизунков. Бабушка по отцу (девичья фамилия бабушки – Дубровская) рассказывала, что по их линии мы князья; Нам с сестрой в наследство от родителей досталась красивая фамилия Россовские; Очень хочу узнать, что означает фамилия Копоченя. Она досталась мне от мужа. При регистрации брака я не знала, что можно сохранить свою девичью, и вот уже 54 года ношу некрасивую, на мой взгляд, и нелюбимую фамилию. Моя же фамилия в девичестве – Шленговская. У нее не просто красивое звучание, но и история*” [гл. Лемтюгова, Гапоненка 2018]. Фактычна няма сумненняў, што кваліфікацыя прозвішчаў як прыгожых, дваранскіх і пад. справакавана менавіта менавіта наяўнасцю ў іх структуры фарманта *-скі*.

Як вынікае з аналізу, польскі ўплыў у сферы беларускай анаматыкі застаецца істотным і на сучасным этапе моўнага развіцця, хоць і з’яўляецца ў большасці выпадкаў прыхаваным, неўсведамляльным без спецыяльнага этымалагічнага аналізу.

Адзначаныя яго праявы трох тыпаў:

- памылковыя тапанімічныя напісанні, якія не адпавядаюць сучасным дзеючым нормам (*Міёры, Ліёзна*, формы на *-шчызна*), якія варта падводзіць пад агульны анамастычны стандарт;
- традыцыйныя паланізаваныя тапанімічныя формы (*Брэст, Драгічын, Хойнікі*), якія трывала замацаваліся ў беларускай моўнай сістэме, маюць фіксацы ў нарматыўных дакументах. Іх статус можна абазначыць як мемарыяльны;
- антрапонімныя (у асноўным прозвішчныя) формы, польскае паходжанне якіх не заўсёды відавочнае. Яны заслугоўваюць грунтоўнага вывучэння як арыгінальныя моўныя элементы з культурнага жыцця нашых продкаў, у якіх выразна выяўлена ступень і характар сувязей беларусаў з іншымі народамі.

Праведзенае даследаванне паказала, што вынікі польскага ўплыву ў сферы анаматыкі характарызуюцца выразнай спецыфікай у параў-

нанні з аналагічнымі працэсамі ў агульнай лексіцы і моўнай сістэме ў цэлым. Далейшае грунтоўнае вывучэнне асаблівасцей беларуска-польскіх анамастычных кантактаў можа дапамагчы выявіць цікавыя і навукова значныя факты, датычныя гісторыі абодвух народаў і іх моў.

Літаратура

- Biryła M.V., 1966, *Belaruskaâ antrapanimîâ. Ulasnyâ imëny, imëny-mânuški, imëny pa bac'ki, prozviščy*, Mînsk. [Бірыла М.В., 1966, *Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы*, Мінск.]
- Biryła M.V., 1969, *Belaruskaâ antrapanimîâ: Prozviščy, utvoranyâ ad apelâtyŭnaj leksiki*, Mînsk. [Бірыла М.В., 1969, *Беларуская антрапанімія: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі*, Мінск.]
- Biryła M.V., 1988, *Typalogiâ i geografiâ slavânskîh prozviščai*, Mînsk. (X Mižnarodny z'ezd slavistaŭ. Daklady). [Бірыла М.В., 1988, *Тыпалогія і геаграфія славянскіх прозвішчаў*, Мінск. (X Міжнародны з'езд славістаў. Доклады).]
- Bulyka A.M., 1972, *Daŭniâ zarazyčanni belaruskaj movy*, Mînsk. [Булыка А.М., 1972, *Даўнія запазычанні беларускай мовы*, Мінск.]
- Bulyka, A.M., 1995, *Moŭnyâ kantakty peryâdu farmiravannâ i razviścâ belaruskaj narodnasci, [v:] Belarusistyka. Belarus': giŭtaručny læs naroda i kul'tury*, Mînsk, s. 48–57. [Булыка, А.М., 1995, *Моўныя кантакты перыяду фарміравання і развіцця беларускай народнасці, [в:] Беларусістыка. Беларусь: гістарычны læs naroda i kul'tury*, Мінск, с. 48–57.]
- Ŧitko L., 2000, *Antrapanimîâ Paŭnočnaj Belastoččyny ŭ XVI stagoddzi, [v:] Belaruskaâ mova i movaznaiŭstva. Da 75-goddzâ akadëmika M.V. Biryly*, Mînsk, s. 102–109. [Ŧітко Л., 2000, *Антрапанімія паўночнай Беластоцчыны ў XVI стагоддзі, [в:] Беларуская мова і мовазнаўства. Да 75-годдзя акадэміка М.В. Бірылы*, Мінск, с. 102–109.]
- Gaponenka Ĭ.A., 2018, *Belaruskiâ prozviščy z pol'skamoŭnymî asnovamî, [v:] Jezyki ruskie w rozwoju historycznymi kontaktach z polszczyznâ*, Białystok, s. 141–155. [Гапоненка Ĭ.А., 2018, *Беларускія прозвішчы з польскамоўнымі асновамі, [в:] Языки руские в развитии историческими контактами с польским языком*, Бiałystok, с. 141–155.]
- Kapyloŭ Ĭ.L., 2001, *Tapanimîâ belaruskîh dzelavyhpomnikai XV–XVIII stst.*, Mînsk. [Капылоў Ĭ.Л., 2001, *Тапанімія беларускіх дзелавых помнікаў XV–XVIII стст.*, Мінск.]
- Leksikologiâ sučasnaj belaruskaj litaraturnaj movy*, 1994, Mînsk. [Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы, 1994, Мінск.]

- Lemcûgova V.P., 1992, *Tapanimichnyâ èsûdy*, [v:] *Belaruskaâ anamastyka*, Minsk, s. 60–68. [Лемцюгова В.П., 1992, *Тапанімічныя эцюды*, [в:] *Беларуская анамастыка*, Мінск, с. 60–68.]
- Lemcûgova V.P., 2008, *Tapanimtu raspavâdaic'*, Minsk. [Лемцюгова В.П., 2008, *Тапанімы распавядаюць*, Мінск.]
- Lemtûgova V.P., Gaponenko I.O., 2018, *Korni naših familij / Karani našyh prozvîščaj*, Minsk. [Лемтцюгова В.П., Гапоненко І.О., 2018, *Корні нашых фамілій / Карані нашых прозвішчаў*, Мінск.]
- Mezenko A., 1999, *Antroponimikon Vitebska serediny XVII v. kak zona stolknoveniâ raznyh kul'turno-religioznych tradicij*, [v:] *Studia slavistyczne 1. Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, Białystok, s. 205–210. [Мезенко А., 1999, *Антропонимикон Витебска середины XVII в. как зона столкновения разных культурно-религиозных традиций*, [в:] *Studia slavistyczne 1. Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, Białystok, s. 205–210.]
- Mihnevich A.Â., Girucki A.A., 1990, *Vaz'mi maë slova... Natatki ab leksičnym uzaemajrlyve belaruskaj i ruskaj moŭ u kantëksce ŭzaemadzeânnâ kul'tur*, Minsk. [Міхневіч А.А., Гіруцкі А.А., 1990, *Вазьмі маё слова... Нататкі аб лексічным узаемаўплыве беларускай і рускай моў у кантэксьце ўзаемадзеяння культуры*, Мінск.]
- Nazvy naselenyh punktaŭ Rëspubliki Belarus'. Minskaâ voblastc'*, 2003, Minsk. [*Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Мінская вобласць*, 2003, Мінск.]
- Nazvy naselenyh punktaŭ Rëspubliki Belarus'. Grodzenskaâ voblastc'*, 2004, Minsk. [*Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Гродзенская вобласць*, 2004, Мінск.]
- Nazvy naselenyh punktaŭ Rëspubliki Belaru'. Vicebskaâ voblastc'*, 2009 Minsk. [*Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Віцебская вобласць*, 2009 Мінск.]
- Rapanovich Â.N., 1977, *Sloŭnik nazvaŭ naselenyh punktaŭ Vicebskaj voblastci*, Minsk. [Рапановіч Я.Н., 1977, *Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці*, Мінск.]
- Rapanovich Â.N., 1982, *Sloŭnik nazvaŭ naselenyh punktaŭ Grodzenskaj voblastci*, Minsk. [Рапановіч Я.Н., 1982, *Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці*, Мінск.]
- Rogolev A., 1994, *Mŭn'skŭ – Mensk – Minsk*, [v:] *Belaruska-ruska-pol'skae supastajlil'nae movaznajstva i litaraturaznajstva*, materyâly trëcâj Mižnarodnaj navukovaj kanferëncyi (Vicebsk, 5–7 snežnâ 1994 g.), u 2-h tamah, tom 2, Vicebsk. [Роголев А., 1994, *Мўн'скў – Менск – Мінск*, [в:] *Беларуска-руска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства*, матэрыялы трэцяй Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Віцебск, 5–7 снежня 1994 г.), у 2-х тамах, том 2, Віцебск.]
- Ulasevič V.I., 2002, *Leksičnyâ pracësy ŭ belaruskaj move 90-h gadoŭ XX st.*, avto-ref. dis. na soisk. učen. step. kand. filol. n., Minsk. [Уласевіч В.І., 2002,

- Лексічныя працэсы ў беларускай мове 90-х гадоў XX ст.*, автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. н., Мінск.]
- Ustinovič A.K., 1970, *Antroponimiâ Grodnensšiny i Brestšiny XIV–XVIII vv.*, Minsk. [Устинович А.К., 1970, *Антропонимия Гродненщины и Брестчины XIV–XVIII вв.*, Минск.]
- Vâčorka V., 2015, *Kalavur, ratujce! abo nečakanjâ vunikì palânižacyì belaruskich proz’viščaj* [Вячорка В., 2015, *Калавур, рату́йце! або Нечаканыя вынікі палянізацыі беларускіх прозьвішчаў*], [online], <https://www.svaboda.org/a/belarusan-surnames-viacorka/26867527.html> [24.02.2015].
- Vâčorka V., Karnej Ī., 2019, *Garady z ratujkami ŭ nazvah: Miëry ci Mëry* [Вячорка В., Карней И., 2019, *Гарады з памылкамі ў назвах: Міёры ці Мёры*], [online], <https://www.svaboda.org/a/miory/30129651.html> [27.08.2019].
- Žuraŭski A.I., 1982, *Dvumoŭe i šmatmoŭe ŭ gistoryi Belarusi*, [v:] *Pytanni bilingvizmu i ŭzaemadzeânnâ moŭ*, Minsk, s. 18–49. [Жураўскі А.І., 1982, *Двумоўе і шматмоўе ў гісторыі Беларусі*, [в:] *Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў*, Мінск, с. 18–49.]
- Žuraŭski A.Ī., 2000, *Stalica Rëspubliki Belarus’ – Minsk*, [v:] *Belaruskâ mova i movaznaŭstva. Da 75-goddzâ akadëmika M.V. Biryly*, Minsk, s. 45–67. [Жураўскі А.І., 2000, *Сталіца Рэспублікі Беларусь – Мінск*, [в:] *Беларуская мова і мовазнаўства. Да 75-годдзя акадэміка М.В. Бірылы*, Мінск, с. 45–67.]
- Žučkevič V.A., 1974, *Kratkij toponimičeskij slovar’ Belorussii*, Minsk. [Жучкевич В.А., 1974, *Краткий топонимический словарь Белоруссии*, Минск.]
- Cieślíkowa A., Malec M., 1999, *Kryteria włączania nazwisk z ziem pogranicznych do opracowania Antroponimii Polski XVI do XVIII wieku*, [w:] *Studia slawistyczne 1. Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, Białystok, s. 68–74.
- Inny słownik języka polskiego*, 2000, t. 1–2, Warszawa.
- Obreńska-Jabłońska A., 1973, *Czy ukraiński wpływ na toponimię białoruską, “Slavia orientalis” nr 2, rocznik XII*, Warszawa, s. 261–265.
- Słownik gwar polskich*, ułożył Jan Karłowicz, 1900–1911, Kraków.
- Vanagas A., 1981, *Lietuvių hidronimų etimologinis žodymas*, Vilnius.
- Żłotkowski Piotr, 2016, *Antroponimiczne formuły identyfikacyjne oparte na relacji kierunkowej a nazwiska odmiejscowe. Na materiale antroponimii historycznej warstwy chłopskiej okolic Brańska na Podlasiu*, “Studia Białorusnistyczne” vol. 10, s. 304–305.

Спіс выкарыстаных крыніц

- Materiały dla geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami General’noga štaba. Vilenskâ guberniâ*, 1861, Spb. [Матеріалы для географіі і статystыкі Рассіі, сабраныя офіцерамі Генеральнага штаба. Віленская губернія, 1861, СПб.]

Materialy dlâ geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami General'noga štaba. Grodnenskaâ guberniâ, 1863, Spb. [Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Гродненская губерния, 1863, Спб.]

Materialy po ètnografii Grodnenskoj gubernii, vypusk vtoroj, 1912, Vil'na. [Материалы по этнографии Гродненской губернии, выпуск второй, 1912, Вильна.]

Opyt opisaniâ Mogilevskoj gubernii. Vъ trehъ knigahъ. Mogilevъ na Dnêprъ, 1882–1884. [Опыт описанія Могилевской губернии. Въ трехъ книгахъ. Могилевъ на Днêпръ, 1882–1884.]

POLISH-ELEMENTS IN BELARUSIAN ONOMASTICS
(XIX – BEGINNING XXIth CENTURIES)

ABSTRACT

Key words: toponym, anthroponym, Polish-elements, the official/unofficial anamastykon

In the article the Polish influence on Belarusian Onomastic system in the period of the XIX century and the beginning of the XXIth century are investigated. From the XIX and the beginning of XXth centuries two onomastic options are considered separately: the official Belarusian onomasticon presented in Russian documentary records and the unofficial onomasticon, which consisted of newspaper fixations of Belarusian toponyms and anthroponyms in Belarusian-language press of that time. The level of polonization of official and unofficial toponymy and anthroponymy and degree of preservation of their Belarusian national identity are analyzed. In respect of the period of beginning of the XXIth century the manifestation of Polish-rice in toponymic and anthroponymic vocabulary group are traced. In toponymy the Polonized traditional forms and the erroneous writing are revealed, in anthroponymy – facial names that stand as monuments to the Belarusian-Polish cultural and historical ties.